

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science**Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, s. 133-153****Doç. Dr. Nevzat ARTUÇ**

Adıyaman üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nartuc27@gmail.com

**İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN MERKEZİYETÇİ SİYASETİ
EKSENİNDE CEMAL PAŞA VE SURİYE¹****Özet**

XX. Yüzyıl başlarında büyük devletler tarafından Ortadoğu ve Suriye'de gerçekleştirilen casusluk ve misyonerlik çalışmaları, Osmanlı sonrası parçalanmış yeni bir coğrafya meydana getirme amacına yönelikti. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası yaşanan belirsizlik ortamının etkisiyle bölgedeki otorite boşluğu açıkça hissedilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede Arap ihtilalci hareketleri büyümüş, Suriye'de muhtariyet söylentileri ortaya atılmış, Hicaz'da Şerif Hüseyin İngiltere ile görüşmelere başlamıştır. 1913 Bâb-ı Âli Baskını ile iktidara tamamen egemen olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, otorite boşluğunu Cemal Paşa gibi güçlü bir şahsiyetle kapatmaya çalışmışlardır. Gerçekten de üç yıl bölgede kalmış olan Cemal Paşa, siyasi ve askeri otoritesi kadar imar-iskan, eğitim ve kültürel faaliyetleri ile bölgenin kaderini değiştirmeye çalışmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı bu çabaların gerçekleşmesi önünde en büyük engel olmuştur. Çalışmamızda konuya ilişkin yeni çıkan yayınlarla birlikte Cemal Paşa'nın Suriye'deki idare tarzının ipuçlarına ulaşmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Suriye, Ortadoğu, Cemal Paşa,**DJEMAL PASHA AND SYRIA, IN THE FRAME OF CENTRALIST
POLICY OF THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS****Abstract**

Espionage and missionary activities carried out in The Middle East and Syria by great powers at the beginning of XX. century were intended for forming a

¹ Bu çalışma 2016 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen Uluslararası Suriye Sempozyumu'na sunmuş olduğum bildiri metninin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

fragmented new geography after The Ottoman State. The authority gap in the region which was being experienced by the effect of the uncertainty atmosphere ,after the declaration of The Ottoman Constitutionalism II, started to be felt clearly. In this frame revolutionist Arabic movements had flourished and autonomy rumors came out and in Hijaz, Sharif Hussein started negotiations with England. The Committee of Union and Progress which had a complete control of the power of the country after *Bab-ı Âli Baskını* tried to fulfill the authority gap with a strong personality like Cemal Pasha. Actually, Cemal Pasha who stayed in the region for three years tried to change the fate of the mentioned region with public works and housing and education and cultural activities within the limits of his politic and military authority. However, The first World War became the biggest obstacle infront of these efforts. In our study we we will try to reach the clue of the governing style of Cemal Pasha in Syria using the new publications related to the topic.

Key Words: The Committee of Union and Progress, Syria, The Middle East, Djemal Pasha, Sharif Hussein.

GİRİŞ

Günümüzde Suriye’de yaşanan açlığın, savaşın ve ölümlerin nedenlerini öncelikli olarak Birinci Dünya Savaşı’nda aramak gerekmektedir. XX. Yüzyıl başlarında büyük devletler tarafından Ortadoğu ve Suriye’de gerçekleştirilen casusluk ve misyonerlik çalışmaları, Osmanlı sonrası parçalanmış yeni bir coğrafya meydana getirme amacına yönelikti. II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası yaşanan belirsizlik ortamının etkisiyle bölgedeki otorite boşluğu açıkça hissedilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede Arap ihtilalci hareketleri büyümüş, Suriye’de muhtariyet söylentileri ortaya atılmış, Hicaz’da Şerif Hüseyin İngiltere ile görüşmelere başlamıştır. 1913 Bâb-ı Âli Baskını ile iktidara tamamen egemen olan İttihatçılar, otorite boşluğunu Cemal Paşa gibi güçlü bir şahsiyetle kapatmaya çalışmışlardır. Gerçekten de üç yıl bölgede kalmış olan Cemal Paşa, siyasi ve askeri otoritesi kadar imar-iskân, eğitim ve kültürel faaliyetleri ile bölgenin kaderini değiştirmeye çalışmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı bu çabaların gerçekleşmesi önünde en büyük engel olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin lider kadrosundan Cemal Paşa’nın Suriye’deki idare tarzı tarafımızca 2005 yılında hazırlanmış olan doktora tezimizde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu doktora tezimiz üç yıl süren bir çalışmanın ardından 2008 yılında Türk Tarih Kurumunda basılmıştır². Takip eden yıllarda Cemal Paşa’nın IV. Ordu Kumandanı olduğu yıllarda Alman bilim adamlarına hazırlatmış olduğu ve 2012’de günümüz harflerine transkript edilerek yayınlanmış olan *Suriye, Filistin, Batı Arabistan Eski Eserleri*³ isimli eser de Cemal Paşa’nın Suriye ile ilişkisine farklı bir boyut kazandırmıştır. Son olarak, 2013 yılında Sayın Ali Birinci’nin nazik yardımlarıyla ulaştığım ve *Payitahtta Nutuklarım* başlığı ile yayınlanan çalışmam⁴, Cemal Paşa’nın Suriye’deki idare tarzının daha iyi anlaşılabilmesi açısından tarihi bir önem arz etmektedir. Söz konusu makalemizde

² Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, TTK Yay., Ankara 2008.

³ *Suriye, Filistin ve Batı Arabistan Eski Eserleri*, (Yayına Haz. Nevzat Artuç), Anı Yayıncılık., Ankara 2012.

⁴ Es-Seyyid Muhammed El-Ubeydi, *Cemal Paşa’yı Yüceltme Amacıyla Yazılmış Bir Risale: Payitahtta Nutuklarım*, (Yayına Haz. Nevzat ARTUÇ), Kronik Yay., İstanbul 2018.

yayınladığımız konuşma metinleri, en az Cemal Paşa'nın Hatıraları kadar değerlidir. Bu yüzden söz konusu yayınlarımızı ve konuya ilişkin yeni yayınları değerlendirerek Cemal Paşa'nın Suriye'deki idare tarzının esaslarına ulaşmayı amaçladık. Öte yandan Cemal Paşa ve Suriye üzerine yapılacak olan yeni çalışmalarda orijinal sonuçlara ulaşabilmesi için bu üç çalışmanın iyi analiz edilmesinin yanı sıra, farklı belge ve bilgilerin de ortaya konulması adeta bir zorunluluk halini almıştır. Çalışmamızda söz konusu yayınlarımız dışında konuyla ilgili yeni çalışmaları da dikkate alarak 1914-1917 yılları arasında Suriye'de gerçekleştirilen yönetim tarzını bir bütün olarak ele almayı amaçladık.

a-Suriye'ye Gönderiliş Sebepleri ve Mısır Fatihî Olma İddiaları

Cemal Paşa, 18 Kasım 1914'te Mısır Seferi'ni icra ve bölgedeki asayişî temin etmek maksadıyla, IV. Ordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. Suriye ve çevresinde 1910-1911 yılları arasında incelemelerde bulunmuş olan Tanin Muhabiri Ahmet Şerif'e göre, İttihat ve Terakki bu bölgede yeterince güçlü değildi⁵. Ayrıca Şam başta olmak üzere, söz konusu bölgenin tamamında bir düzensizlik ve karmaşa hakimdi⁶. Ahmet Şerif'e göre İttihat ve Terakki'nin Şam'daki en büyük hatası, Suriyelilerin desteklediği Şükrü el Aseli'nin yerine başka bir aday çıkarmış olmasıydı. Bununla birlikte aynı bölgede Araplık-Türklük meselesi de vardı⁷. Eski Sadrazamlardan Kamil Paşa, 1912 yılında *Journal de Cour Gazetesi*'ne vermiş olduğu beyanatta kanunlar çerçevesinde Suriye ve bütün Arap coğrafyasına muhtariyet verilmesinden bahsetmiştir⁸. Kamil Paşa bu görüşlerini, 1916 yılında Mısır'da bulunduğu sıralarda tekrar gündeme getirmişti. Bu yüzden Cemal Paşa, Mısır'da bulunan istihbarat elemanları vasıtasıyla Kamil Paşa'yı yakından takip ettirmiştir. Suriye'ye muhtariyet verilmesi konusu, 1916 yılında Suriye'ye davet edilen Halide Edip Adivar tarafından, Falih Rıfkı ve Dr. Bahattin Şakir Beylerin bulunduğu ortamda dile getirilmişti. Ancak Halide Hanım, bu fikirlerini Lübnan'ı Konyalılaştırma amacı güden Cemal Paşa'ya açıklama cüreti gösterememiştir⁹.

Cemal Paşa'nın IV. Ordu Kumandanı olarak Suriye'ye gönderilmesi hususunda farklı iddialar ortaya atılmıştır. Ali İhsan Sabis'e göre bu atama, Enver-Cemal çekişmesinin doğal bir sonucuydu. Zira Enver Paşa, kendisine rakip olarak gördüğü kişileri birer birer İstanbul'dan uzaklaştırıyordu. Sabis, bu iddialarına delil olarak Hafız Hakkı ve Mahmut Kamil Paşaların da İstanbul dışındaki görevlere atanmalarını göstermiştir¹⁰. William Cleveland'a göre Cemal Paşa, İttihat ve Terakki yönetimi tarafından bölgede başlayan Arap milliyetçilik hareketlerine karşı bir tedbir unsuru olarak gönderilmişti¹¹. Y. Hikmet Bayur'a göre, IV. Ordu Kumandanlığı ve Mısır

⁵ Ahmet Şerif, *Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'da Tanin*, (Yayına Haz. Çetin Börekçi), C. II, TTK Yay., Ankara 1999, s. 147-149.

⁶ Ahmet Şerif, *a.g.e.*, C. II, s. 101-149.

⁷ Ahmet Şerif, *a.g.e.*, C. II, s. 126-127, 144, 147, 149.

⁸ Kamil Paşa'nın beyanatının tamamı için bkz. BOA, *AMTZ(05)*, 27/35, lef. 1, 2, 3, 28 Şubat 1328 (10 Nisan 1912); Artuç, *a.g.e.*, s. 262. Kamil Paşa muhtariyet ile ilgili görüşlerini, 1916 yılında Mısır'da bulunduğu sıralarda tekrar gündeme getirmişti. Bu yüzden Cemal Paşa, Mısır'da bulunan ajanları vasıtasıyla Kamil Paşa'yı yakından takip ettirmiştir. Dördüncü Ordu Kumandanlığı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri. Âliye Divân-ı Harbi Örfisi*, (Yayına Haz. Ayşe H. Aydın), Arba Yay., İstanbul 1993, s. 76.

⁹ Falih Rıfkı Atay, *Zeytin Dağı*, İstanbul 1981, s. 64.

¹⁰ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C. I, Nehir Yay., İstanbul 1991, 131-132, 143; Artuç, *a.g.e.*, s. 209.

¹¹ William I. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam Emir Şekip Arslan'ın Mücadelesi*, (Çev: Selahattin Ayaz), İstanbul 1991, s. 76; Artuç, *a.g.e.*, s. 210.

Seferi fikri Cemal Paşa için sürpriz olmamıştır. Nitekim Cemal Paşa daha savaş başlamadan önce Fransız elçisi Mösyö Bompard'a: *Mısır benim Alsos-Loren'imdir!* demiş ve eğer savaşa girildiği takdirde orayı almak işiyle uğraşacağını söylemiştir. Bayur, Cemal Paşa'nın Suriye'ye gitmeden önce Cavid Bey'e yapmış olduğu veda ziyaretinde, Mısır Seferi'yle ilgili bütün planların zihninde hazır olduğunu söylediğini iddia etmiştir. Bayur iddialarına delil olarak ise, Cemal Paşa'nın Mısır Hidivi'ne karşı soğuk davranmasını, hatta fetihten sonra Mısır'a kendisinin hakim olmak istemesini göstermiştir¹². Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Andre Mandelstam da Bayur'un iddialarını destekler mahiyette iddialar ortaya atmıştır. Mandelstam'a göre, Cemal Paşa Mısır'ın alınmasına yönelik aşırı tutkusu nedeniyle IV. Ordu Kumandanlığı'na getirilmişti¹³. Öte yandan Cemal Paşa'ya yakın isimlerden Falih Rıfki Atay, yıllar sonra kaleme aldığı *Çankaya* isimli eserinde Mısır Fatihî olma meselesini ciddiye almış ve bu yüzden Cemal Paşa'yı hayalcilikle suçlamıştır¹⁴. Samiha Ayverdi de Cemal Paşa'nın Mısır'ı almak konusunda hayli iddialı olduğunu belirtmiştir¹⁵.

Cemal Paşa üzerine gerçekleştirilmiş akademik çalışmaları, Hatıraları, Almanya-İngiltere arasındaki hâkimiyet mücadelelerini ve dönemin şartlarını dikkate alınmadan yapılmış yeni bir çalışmada Batılı bilim adamlarının tenkide açık görüşleri, sınırlı sayıdaki arşiv belgeleri öne sürülerek Cemal Paşa'yı ısrarla bir Mısır Fatihî yapma çabası dikkat çekmektedir. M. Talha Çiçek tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış olan söz konusu çalışmanın tez özetinde, Cemal Paşa'nın Mısır Seferi'ni açıklığa kavuşturmak amacıyla bulunduğu şekilde iddialı cümlelere verilmiştir. Bu durumda çalışmanın doğrudan doğruya Kanal Seferleri üzerine yoğunlaşması ve her iki seferin geniş bir tahlilinin yapılması gerekirdi. Ancak çalışmada; Kanal Seferi fikrinin ne zaman ve kimler tarafından ortaya çıkartıldığı, seferlerin nedenleri, sefer için yapılan hazırlıklar, çizilen haritalar, sefer öncesi Mısır, Hindistan ve Roma'da gerçekleştirilen geniş çaplı istihbarat çalışmaları, Enver Paşa'nın Senusiler ile işbirliği çabaları, seferin başlaması, gelişmesi, sefere katılan gönüllü birliklerin isimleri, kaç kişiden mürekkep oldukları, sayıları, Cemal Paşa'nın Birinci Kanal Seferi ile ilgili düşünceleri, Birinci Kanal Seferi'nin yankıları, Cemal Paşa'nın Birinci Kanal Seferi'ne ilişkin 27 Nisan 1915 tarihli 42 maddelik raporu, sefer sonrası hazırlanan zayıat cetvelleri ve nihayet yerli-yabancı basında konuyla ilgili yazılmış makaleleri görülmemiş ve değerlendirilmemiştir. Bu yüzden Çiçek'in her iki Kanal Seferi hakkında yapmış olduğu iddialı değerlendirmelerinde sağlıklı sonuçlara ulaşmasını beklemek büyük bir hata olacaktır¹⁶.

¹² Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1991, C.III/1, s. 411-412; Artuç, *Cemal Paşa*, s. 209-210.

¹³ Andre Mandelstam, *Le Sort de l'Empire Ottoman*, Paris 1917, s. 178.

¹⁴ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul 1998, s. 86

¹⁵ Samiha Ayverdi'nin *Türk-Rus Münasebetleri* isimli eserinden nakleden: Enver Konukçu, *Erzurum'da Kars Kapı Şehitliğindeki İki Mezar Hafız Hakkı ve Cemal Paşalar 1915,1922*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 2010, s. 487.

¹⁶ Nitekim M. Talha Çiçek, söz konusu doktora tezinin 70. Sayfasında Birinci Kanal Seferi'ne ilişkin yapmış olduğu bir değerlendirmede hatalı bir şekilde toplam yaralı sayısını 1360 olarak belirtmiştir. Öte yandan Çiçek, bu rakama nasıl ulaştığını ise açıklayamamıştır. Oysaki Cemal Paşa başlıklı eserimizin 230. sayfasında Birinci Kanal Seferi sonrasında 819 kayıp, 124 şehit ve 417 yaralı er-subay sayısının toplam zayıatı 1360 olarak belirlemiştir. Bu rakam ilk kez tarafımızca zikredilmiştir. Dolayısıyla Çiçek'in belirttiği rakam, büyük ölçüde Cemal Paşa başlıklı çalışmamızdan etik dışı ve hatalı bir şekilde iktibas edilmiş olmalıdır. Çiçek'in Cemal Paşa başlıklı eserimizi daha dikkatli okuması ve etik kuralları gereği bu hususu ilgili dipnotunda belirtmesi gerekirdi. Öte yandan Çiçek, doktora tezinin 55 ve 56. sayfalarında Cemal Paşa'nın

Mandelstam, Y. Hikmet Bayur, Atay ve Çiçek tarafından ileri sürülmüş olan Cemal Paşa'nın Mısır'ı fethetme arzusuna dair görüşlerin abartılı ve zorlama olduğunu ifade etmek durumundayız. Zaten Cemal Paşa, Hatıralarında bu abartıyı bizzat ifade etmiştir. Zira Birinci Dünya Savaşı'nın o zor şartları altında, Osmanlı Devleti'nin sınırlı askeri ve teknik imkânlarıyla İngiltere için hayati öneme sahip Mısır'ı yeniden fethedemeyeceği aşikârdı. Kaldı ki Mısır ve Kanal üzerine bir sefer düzenlenmesi fikri Cemal Paşa ya da İttihat ve Terakki yönetimi tarafından değil Almanya tarafından ortaya atılmıştır.

Sonuç olarak Cemal Paşa, Almanya tarafından ortaya atılan ve planlanan Kanal Seferi'ni icra etmenin yanı sıra bölgedeki otorite boşluğunu gidermek, Arap milliyetçilik hareketlerine engel olmak ve muhtariyet çalışmalarının önüne geçmek maksadıyla İttihat ve Terakki yönetimi tarafından bilinçli olarak Suriye'ye gönderilmiştir. Dolayısıyla Atay, Cebesoy, Bayur ve Mandelstam'ın Cemal Paşa ile ilgili olarak ileri sürdükleri Mısır fatihliği iddialarını fazla abartılı bulduğumuzu, M. Talha Çiçek'in iddialarının ise bilimsel temellerden bir hayli uzak olduğunu belirtmek durumundayız. Cemal Paşa'nın Suriye'ye hareketinden evvel Haydarpaşa'da sarf etmiş olduğu iddialı sözler Mısır fatihliğinden ziyade, ordunun isteklendirilmesini sağlamaya yönelikti. Nitekim Cemal Paşa, bu konudaki eleştirilere şu şekilde cevap vermiştir: *Efendiler! Ben İngilizleri Mısır'dan kovmak bahanesiyle Suriye'ye giriyorum. Amma bizim vasıtalarımız bu vazifeyi yerine getirmeye yeterli değildir. Binaenaleyh ben hiçbir şeye muvaffak olamayarak İstanbul'a döneceğim... Ne yapalım mukadderat böyle imiş dememi mi istiyorlardı¹⁷?*

b-Suriye'deki İdare Tarzı

Cemal Paşa, 21 Kasım 1914'te Haydarpaşa'dan görkemli bir törenle Şam'a uğurlanmıştır. Yaklaşık iki haftalık uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra, 8 Aralık 1914'te

Haydarpaşa'daki iddialı konuşmalarını esas alarak Cemal ve Enver Paşaların kesin olarak Mısır'ı fethetme arzularında olduklarını iddia etmektedir. Ancak üzülmekle birlikte belirtmeliyim ki Çiçek, Cemal Paşa'nın Hatıralarını iyi analiz edememiştir. Zira Hatıraların diğer kısmında Haydarpaşa konuşmasının amacıyla ilgili yapılan değerlendirmeyi görememiş, erken ve hatalı hüküm verme yoluna gitmiştir. Çiçek iddialarının devamında Ali Fuad Erden, Eşref Kuşçubaşı, Nevzat Artuç ve Von Kressentein'in Birinci Kanal Seferi'nde Cemal Paşa'nın Mısır'ın fethinden ziyade İngilizleri meşgul etmeyi amaçladığını iddia ettiklerini ancak bu iddiaların yanlış olduğunu savunmuştur. Çiçek; dönemin şartlarını, IV. Ordu'nun durumunu, Cemal Paşa'nın Birinci Kanal Seferi sonrasında Harbiye Nezareti'ne göndermiş olduğu 5, 7 ve 10 Şubat 1915 tarihli raporlarını, Osmanlı IV. Ordu'sunun silah, cephane, asker, hayvan, araç-gereç sayısından haberdar olmadığı için sağlıklı bir değerlendirmede bulunamamış, ısrarla ve hatalı bir şekilde Cemal Paşa'nın kesin olarak Mısır'ı fethetmek arzusunda olduğu iddiasını tekrarlamıştır. Çiçek, 14-15 Ocak 1915 ile Birinci Kanal Seferi'nin başladığı 2-3 Şubat 1915 tarihleri arasındaki günlük olaylardan hiçbir şekilde bahsetmemiştir. Hâlbuki Kanal seferinin anlaşılabilmesi için seferden önceki son derece kritik söz konusu tarih aralığında yaşananların iyi analiz edilmesi gerekirdi. Yine Çiçek'in Birinci Kanal Seferi ile ilgili ATASE Arşivi'nde onlarca harita varken herhangi bir internet sitesinden harita kullanması da oldukça düşündürücüdür. Bu durum Çiçek'in Birinci Kanal Seferi öncesinde Almanların Osmanlı yetkili makamlarıyla ortaklaşa hazırlamış oldukları haritalardan habersiz olduğu gerçeğini ortaya çıkardığı gibi Kanal seferleriyle ilgili iddialı değerlendirmelerine gölge düşürmektedir.

¹⁷ Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2001, s., 174.

Şam'a ulaşan Cemal Paşa, burada adeta taç giyen krallar gibi görkemli bir törenle karşılanmış ve ordu karargâhını Damaskus Palas Otelî'nde kurmuştur¹⁸

Cemal Paşa, Suriye'de Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Kumandanı olmasının yanı sıra bölgedeki en yüksek emretme makamı olmuştur. Dolayısıyla Suriye ve Beyrut Valileri kendisine bağlı olarak çalışmıştır. Burada bir hususun altını çizmekte fayda vardır. Cemal Paşa bazı çalışmalarda Suriye Valisi olarak takdim edilmektedir. Oysaki Suriye Valiliği farklı ve ayrı bir makamdır. Cemal Paşa hiçbir zaman *Suriye Valisi* unvanını kullanmamıştır¹⁹.

Cemal Paşa, bölgedeki bütün idari ve mali yetkililerin yanı sıra; ruhani reislerin tayin ve azil işleri, Ermeni, Rum ve Maruni Patrikhaneleri'nin teşkilat yapıları ve aza seçimleri, Mısır Kadılığının kimlere tevcih edilmesi gibi konularda da söz sahibi olmuştur. Öte yandan Hükûmet, Cemal Paşa'nın otoritesini takdir etmiş ve bölgedeki pek çok sorunun çözümünü onun takdirine bırakmıştır. Bunların yanı sıra Cemal Paşa Suriye'de idari değişikliklerde de bulunmuş, Cebel-i Lübnan'ın imtiyazlı durumunun kaldırılması için, 6 Nisan 1915'te Sadaret'e başvurmuştur. Onun bu isteği, 11 Temmuz 1915'te de kabul edilmiştir. Yeni düzenlemeye göre Cebel-i Lübnan doğrudan Dâhiliye Nezâreti'ne bağlanmış, Katolik Mutasarrıf Ohannes Kuyumcuyan azledilmiş, yerine İttihatçı Ali Münif Bey getirilmiştir. Cemal Paşa, Lübnan halkına hitaben bir beyanname yayınlayarak, yapılan değişikliklerin kendi menfaatleri gereği olduğunun altını çizmiş, bu sayede, İngiltere ve Fransa'nın Lübnan üzerindeki emellerinin önüne geçebilmeyi amaçlamıştır.

Cemal Paşa'nın Suriye'deki otoriter idare tarzı bazı kesimlerce farklı şekilde algılanmıştır. Ali Fuad Erden'e göre Cemal Paşa Suriye ve Arabistan'ın taçsız kralı²⁰, Lütfi

¹⁸ Artuç, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁹ Konuya ilişkin yapılmış bir doktora çalışmasında Cemal Paşa için *Suriye Valisi* sıfatı kullanılmıştır. M. Talha Çiçek, *Cemal Pasha's Governorate in Syria 1914-1917* (Sabancı Üniversitesi Doktora Tezi İstanbul 2012) Öncelikli söz konusu tezin başlığı hatalıdır. Zira Cemal Paşa, Adana ve Bağdat Valiliği görevlerinde bulunmuş ancak hayatının hiçbir döneminde Suriye Valiliği yapmamıştır. Cemal Paşa başlıklı kitabımızın 267. sayfasında bu hususu ayrıntılı bir şekilde açıklamıştık. Cemal Paşa, Suriye'ye IV. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı sıfatıyla gelmiştir. O tarihlerde Suriye Valisi Hulusi Bey görev yapmaktaydı. Takip eden yıllarda ise sırasıyla İstanbul eski Polis Müdürü Azmi Bey ve daha sonra Tahsin Bey Suriye Valisi olarak atanmışlardır. Çiçek, söz konusu doktora çalışmasını, Suriye'de Savaş ve Devlet Teşekkülü: Birinci Dünya Savaşı Boyunca Cemal Paşa'nın Suriye Valiliği başlığı altında yayınlarken yine yanlış ve adeta yangına körükle gitmiştir. Zira Suriye'de ne bir devlet kurulmuş, ne Cemal Paşa'nın böyle bir talebi ve teşebbüsü olmuş, ne Cemal Paşa Suriye Valiliği yapmış ve ne de Cemal Paşa Birinci Dünya Savaşı boyunca Suriye'de kalmıştır. Dolayısıyla çalışma daha başından büyük bir yanlışlıkla başlamıştır. İşte bu hatalı başlık yüzünden Çiçek, metin içerisinde farkında olmadan büyük bir çelişkiye düşmüştür. Nitekim çalışmanın bazı yerlerinde Suriye Valisi olarak Hulusi ve Tahsin beylerin adları zikredilirken, bazı yerlerinde ise Suriye Valisi olarak Cemal Paşa'nın ismi geçmektedir. Bu durum okuyucular için büyük bir kavram kargaşasına neden olduğu gibi, çalışmanın anlaşılabilirliğine ve ciddiyetine gölge düşürmüştür. Konuya ilişkin olarak ayrıca bkz. M. Talha Çiçek, *War and State Formation in Syria: Cemal Pasha's Governorate During World War I*, Routledge Yay., New York 2014.

²⁰ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, İstanbul 1954, s. 109. Von Kressentin, Cemal Paşa'nın daha Şam'a ilk gelişinde taç giyen bir kral gibi merasimle karşılandığını iddia etmiştir. Kress von Kressentein, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, (Çev: M. Besim Özalpsan), Askeri Matbaa, İstanbul 1943, s. 44. Mandelstam ise Cemal Paşa'nın Cuma günleri Padişah Mehmed Reşad gibi selamlıklar düzenlediğinden bahsetmiştir. Mandelstam, *a.g.e.*, s. 178. Falih Rıfkı Atay, Cemal Paşa'nın Cuma selamlığının adeta bir Halife alayı gibi gösterişli ve şatafatlı olduğunu belirtmiştir. Atay, *Zeytinadağı*, s. 76.

Simavi'ye göre bir çeşit bölge diktatörü²¹, W. Cleveland'a göre bölgedeki korku rejiminin mimarı²²; Frank Weber'e göre Suriye'deki tek otorite, adeta bağımsız bir Paşa, neredeyse her şeye gücü yeten bir lord ve sanki bağımsız bir Suriye Kralı²³; Muhittin Birgen'e göre Sultan Naibi²⁴, Hüseyin Kâzım Kadri ve Ahmet Bedevi Kuran'a göre Suriye'deki gaddarane yönetimin müsebbibi, Samiha Ayverdi'ye göre ise zalim, gaddar ve adeta yeni bir Neron idi²⁵. Falih Rıfki Atay'ın da belirttiği gibi Cemal Paşa'nın otoriter yönetim anlayışı, Suriye'nin Osmanlı Devleti'nden koparılması endişesinden kaynaklanıyordu²⁶. Bölgenin bir Osmanlı toprağı olarak kalmasını arzulayan Cemal Paşa'nın Suriye'deki idare tarzı, dönemin İstanbul basınında da oldukça geniş bir biçimde yer almıştır. Nitekim, 6 Kasım 1918 tarihli Vakit Gazetesi'nde *Cemal Paşa'nın Suriye'de Usul-ü İdaresi* isimli bir makalede şöyle denilmekteydi: *Cemal Paşa, IV. Ordu Kumandanlığı göreviyle fevkalade yetki ile Suriye'ye geldikten sonra orada kendisine mahsus bir usul-ü idare tesis etmiştir. Cemal Paşa, Suriye'ye varır varmaz, ahval-i mahalliyeyi tedkike başlamış ve Suriye vilayetini hüsn-ü idare etmek için ahaliyi memnun etmek lazım geleceğine karar vermiştir*²⁷. *Bunun için de Paşa, her şeyden evvel debdebe lüzumunu ikmal etmiştir. Cemal Paşa esasen, âlâyişe ve fevkalade saltanat ve ihtişama meclup idi. Suriyelilere kendisinde büyük bir nüfuz bulunduğunu göstermek için takım takım otomobiller, takım takım mabetler, takım takım evet efendimci alayı tertip etmiştir. Paşa adeta Suriye'nin mutlak hükümdarı gibi bir resmi selamlık icra ediyordu. Cemal Paşa, küçük emirlerinin tehir veya adem-i icrası ihtimaline karşı idam cezası ile etrafı tedhiş ederdi... İşte bu tarzda idare tarzı, Suriye'nin dağlarına taşlarına kadar işlemiş idi. Bu tesirattan dolayı, vaktiyle Abdülhamit devrinde İstanbul'un şurasında burasında Zat-ı Şahane'nin dışçibaşısı gibi levhalar görüldüğü*

²¹ Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*, (Editör: Ahmet Seyrek), Pegasus Yay., İstanbul 2006, s. 226.

²² William I Cleveland, *a.g.e.*, s. 76-77. Ahmet Rasim, Cemal Paşa'nın otoriter idare tarzının Vali Hulusi Bey'i rahatsız ettiğini ve Arapları kuşkulandırdığını iddia etmiştir. Ahmet Rasim, "Cemal Paşa ile Şam'da", *İkdam*, 9116, 2 Ağustos 1922, s. 3.

²³ Frank G. Weber, *Eagles On The Crescent Germany, Austria and The Diplomacy of Turkish Alliance (1914-1918)*, New York 1970, s. 107, 136.

²⁴ Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, (Haz. Zeki Arıkan), C. I, Kitap Yay., İstanbul 2006, s. 223.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, (Yayın Haz. İsmail Kara), Dergâh Yay., İstanbul 2000, s. 139-146; A. Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1956, s. 597-598. Cemal Paşa'nın otoriter idare tarzı, bazı araştırmacılar tarafından kasıtlı bir yaklaşımla kitlesel terör olarak adlandırılmaktadır. Konuyla ilgili yapılmış bir çalışma ve iddialar için bkz. Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev. Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 218; Samiha Ayverdi'den Nakleden: Enver Konukçu, *a.g.e.*, s. 487. Ancak bilimsel kaygılardan uzak olan, döneme ilişkin birinci elden kaynak durumundaki Osmanlı Arşiv vesikaları üzerinde uzun ve yorucu çalışmaların neticesinde elde edilecek orjinal tespitler yerine yurt dışındaki yabancı arşiv ve araştırmacıların yanlı görüşlerini tek doğru gibi kabul eden bu tür yaklaşımları kabul etmemiz, ciddiye almamız mümkün değildir. Samiha Ayverdi'nin görüşleri üzerine bilimsel bir değerlendirme için bkz. Enver Konukçu, *a.g.e.*, s. 488.

²⁶ Atay, *Zeytin Dağı*, s. 64. Muhittin Birgen, Paşa'nın Suriye'de otoriter ve merkeziyetçi idare tarzını eleştirmiş, bunun yerine adem-i merkeziyetçi politika izlemesinin daha faydalı olacağı iddiasında bulunmuştur. Birgen, *a.g.e.*, C. I, s. 270-271.

²⁷ Nitekim Halide Edip Adıvar da yukarıda ifade edilen kanıyı doğrulamıştır. Halide Edip Adıvar, *Memoirs of Halide Edip*, London 1926 s. 400.

gibi, Suriye'de dahi müsemma bir kunduracı dükkânının önünde Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanı Cemal Paşa Hazretlerinin Kunduracıbaşısı gibi levhalar görülmüştür²⁸.

Falih Rıfkı Atay'ın da belirttiği gibi Cemal Paşa'nın otoriter yönetim anlayışı, Suriye'nin Osmanlı Devleti'nden koparılması endişesinden kaynaklanıyordu. Atay, Cemal Paşa'nın Suriye'de tesis ettiği otoriteyi şu cümlelerle tasvir etmeye çalışmıştır: *Dördüncü Ordu karargâhına gidiş, hele Şam'dan sonra, artık bir mabede çıkılıyor gibi baş döndürür. Bir terör havası vardır. Ses daha pestir ve Cemal ismi Tevrat'tan, İncil'den alınma mukaddes bir isime benzer*²⁹. Otorite sağlanması ve bölgedeki önemli problemlerin çözümünden hareketle, Cemal Paşa'nın oldukça başarılı olduğunu iddia etmek de mümkündür³⁰.

c-Casusluk Faaliyetleri Karşısındaki Tepkisi

Cemal Paşa, Suriye'ye gelir gelmez son derece organize bir casusluk şebekesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden bölgeye gelişinin hemen ertesi günü, 9 Aralık 1914'te Başkumandanlık Vekaleti'ne konuyla ilgili uzun ve teferruatlı bir rapor göndermiştir. Casusluk olayının ciddiyeti ve vahameti ise, Paşa'nın şu sözleriyle anlatılmak istenmiştir: *Suriye ahvali hakkındaki tetkikatım neticesinde edindiğim kanaata nazaran Suriye casuslarla doludur ve bunların ekserisi düvel-i muazzama şubesinde*³¹. Söz konusu raporunun ardından derhal harekete geçen Cemal Paşa, bölgedeki ruhani reisler ve on sekiz yaşından küçük çocuklar müstesna olmak üzere, casusluk faaliyetlerine adı karışmış kişilerin bir kısmının Urfa'ya sürülmesine, diğer kısmının da Şam ve Halep gibi merkezi yerlere toplanmalarına karar vermiştir. Bu karara istinaden bölgedeki valiliklere gereken talimatları göndermiştir. Ayrıca bu kararını, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bildirmiştir. Cemal Paşa'nın bölgeyle ilgili olarak almış olduğu bu önemli karara, üç hafta içerisinde Enver Paşa'dan tam destek gelmiştir³². Bu arada Cemal Paşa'nın raporundaki en ilginç nokta, Beyrut Amerikan Konsolosu'yla ilgili yapmış olduğu tespitlerdir. Buna göre, Amerikan Konsolosu Cemal Paşa'nın uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirince, Cemal Paşa oldukça öfkelenmiş ve Konsolos ile her türlü resmi münasebeti kestiğini bizzat ifade etmiş ve onu daha dürüst görev yapması hususunda ikaz etmiştir³³. Bu durum üzerine Enver Paşa, Hariciye Nezâreti'ne Cemal Paşa'ya gereken desteğin verilmesi şeklinde bir telgraf yollamıştır. Öte yandan Amerika'nın bölgedeki casusluk faaliyetleri yalnızca Beyrut'la sınırlı kalmamıştır. Nitekim bu gerçek Paşa'nın, 23 Temmuz 1916 yılında Enver Paşa'ya göndermiş olduğu şifreli telgrafında açıkça belirtilmiştir. Telgraftan anlaşıldığı üzere, Amerika'nın Şam ve Lazkiye Konsolosları da bu tür faaliyetlere karışmışlardır. Cemal Paşa, tıpkı Beyrut örneğinde olduğu gibi, bunlara da hadlerinin bildirilmesini ve hatta azledilmelerini talep etmiştir³⁴.

Bölgedeki casusluk faaliyetleri sadece Amerika tarafından değil, aynı zamanda Fransa, İspanya, İngiltere ve Siyonist güçlerce de icra edilmekteydi. Cemal Paşa, Fransa'nın 1905-1906 yılına ait Suriye ve Filistin'i işgal planlarını ele geçirdiğini, 13 Nisan 1915 tarihli şifreli telgrafla Başkumandanlık Vekaleti'ne bildirmiştir. Bu plana ilişkin bütün belgeleri detaylı bir raporla

²⁸ *Vakit*, 373, 6 Teşrin-i sâni 1918 (6 Kasım 1918).

²⁹ Atay, *Zeytindağı*, s. 13.

³⁰ Adıvar, *Memoirs o...f*, s. 424.

³¹ *ATASE Arşivi*, K. 533, D. 2082, F. 1, 26 Teşrin-i sâni 1330 (9 Aralık 1914).

³² Artuç, *Cemal Paşa*, s. 282.

³³ *ATASE Arşivi*, K. 533, D. 2082, F. 1, 26 Teşrin-i sâni 1330 (9 Aralık 1914).

³⁴ *ATASE Arşivi*, K. 168, D. 730, F. 118, 10 Temmuz 1332 (23 Temmuz 1916).

birlikte, 14 Nisan tarihinde aynı makama iletmiştir³⁵. Cemal Paşa, bunun yanı sıra Trablusşam Rum Katolik Metropoliti'nin Fransa hesabına casusluk yaptıklarını belgeleriyle birlikte ortaya çıkarmıştır. Cemal Paşa daha da ileri giderek Beyrut, Halep, Cebel-i Lübnan ve Kudüs'teki Katolik Cemaati'nden ilgili şahısları bölge dışarısına ihraç etmekten çekinmemiştir³⁶.

Bölgedeki en ilginç casusluk faaliyeti, Kudüs İspanyol Konsolosu tarafından gerçekleştirilmiştir. Papa'ya bağlı İngiliz, Alman ve Osmanlı vatandaşlarının himayesini üstlenen söz konusu Konsolos'un davranışları, Cemal Paşa'yı oldukça rahatsız etmişti. Paşa bu rahatsızlığını, 21 Kasım 1917 tarihli telgrafi vasıtasıyla Enver Paşa'ya bildirmişti³⁷. Bu olayda ilginç olan husus, Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı Falkenhayn'ın, Cemal Paşa'nın karşısında yer almış olmasıydı. Buna karşın Cemal Paşa, 27 Kasım'da Enver Paşa'ya bir telgraf daha göndermiş ve Konsolos'un derhal Kudüs'ten çıkarılması isteğini tekrarlamıştır. Enver Paşa tarafından ertesi gün gönderilen telgrafta, Cemal Paşa'nın isteğinin kabul edildiği bildirilmiştir³⁸.

Cemal Paşa, Kasım 1916'dan Nisan 1917'ye kadar geçen süre zarfında Filistin bölgesinde çok sayıda İngiliz casusu ele geçirmiştir. Yapılan ayrıntılı sorgulamalar neticesinde, Anadolu'nun güney sahili ve Suriye-Filistin bölgesine ilişkin İngiliz casus teşkilatının yapmış olduğu icraatlar hakkında çok önemli belgelere ulaşılmıştır. Ayrıca, bu örgütün bölgedeki yapılanmasına ilişkin ciddi deliller de elde edilmiştir. Söz konusu belge ve deliller, 1 Nisan 1917 tarihli ve şifreli bir telgrafla İstanbul'a gönderilmiştir. Cemal Paşa bu tarihten sonra da, konuyla ilgili araştırmalarına devam etmiştir. Mesela, 20 Eylül 1917'de Filistin Cephesi'nde İngilizlerle yapılan bir çarpışma neticesinde, pek çok yeni belge ele geçirilmiştir. Bu belgelerde; İngilizlerin Suriye ve Hicaz'da geniş çaplı bir istihbarat ağı kurmuş oldukları, Arapları Türkler aleyhine kışkırtmak için propaganda faaliyetlerinde buldukları, Şerif Faysal'ın, İngilizler hesabına çalıştığı, demiryolu hatları ve karakollara yapılacak baskın hareketlerinin ne şekilde gerçekleştirileceği ayrıntılı bir şekilde belirtilmekteydi. Cemal Paşa bu sebeple Suriye'den ayrıldığı tarihe kadar İngilizlerin casusluk hareketlerine karşı mücadeleye devam etmiştir³⁹.

d-Gayr-i Müslimlerle İlişkisi

Cemal Paşa, Suriye'de Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Kumandanı olmasının yanı sıra bölgedeki en yüksek emretme makamı olmuştur. Dolayısıyla Suriye ve Beyrut Valileri kendisine bağlı olarak çalışmıştır. Cemal Paşa, bölgedeki bütün idari ve mali yetkililerin yanı sıra; ruhani reislerin tayin ve azil işleri, Ermeni, Rum ve Maruni Patrikhaneleri'nin teşkilat yapıları ve aza seçimleri gibi konularda da söz sahibi olmuştur. Öte yandan Hükümet, Cemal Paşa'nın otoritesini göz ardı etmemiş, idareci ve ruhani reis atamalarından jandarma zabitanın maaşlarına yapılacak zamma kadar bölgedeki pek çok sorunun çözümünü onun takdirine bırakmıştır⁴⁰. Bunların yanı sıra Cemal Paşa Suriye'de idari değişikliklerde de bulunmuş, Cebel-i Lübnan'ın imtiyazlı durumunun kaldırılması için, 6 Nisan 1915'te Sadaret'e başvurmuştur. Onun bu isteği, 11 Temmuz 1915'te de kabul edilmiştir. Yeni düzenlemeye göre Cebel-i Lübnan doğrudan doğruya Dahiliye Nezâreti'ne bağlanmış, Katolik Mutasarrıf Ohannes

³⁵ Artuç, *Cemal Paşa*, s. 282-283.

³⁶ Artuç, *Cemal Paşa*, s. 283.

³⁷ Artuç, *Cemal Paşa*, s. 283-284.

³⁸ Artuç, *Cemal Paşa*, s. 284-285.

³⁹ Artuç, *Cemal Paşa*, s. 284-285.

⁴⁰ Artuç, *Cemal Paşa*, s. 268.

Kuyumcuyan azledilmiş, yerine İttihatçı Ali Münif Bey getirilmiştir. Cemal Paşa, Lübnan halkına hitaben bir beyanname yayınlarak, yapılan değişikliklerin kendi menfaatleri gereği olduğunun altını çizmiş, bu sayede, İngiltere ve Fransa'nın Lübnan üzerindeki emellerinin önüne geçebilmeyi amaçlamıştır⁴¹.

Cemal Paşa Suriye vilayeti dahilindeki Ermeni, Dürzi ve Maruni vatandaşlarla oldukça iyi geçinmiştir. Halide Edip Adivar'a göre, Cemal Paşa ve İzmir Valisi Rahmi Bey, İttihatçılar arasında gayr-i müslim vatandaşlara en fazla saygıyı gösteren şahıslar olarak bilinmektedirler⁴². Nitekim Cemal Paşa, sevkiate maruz kalan Ermenilere sahip çıkmış ve bu konuda en yakın arkadaşlarını dahi bir kenara atmaktan çekinmemiştir⁴³. Hatta Cemal Paşa, mağdur durumda bulunan Ermeni kadınları ve çocukları için Şam'da bir yetimhane açtırmış ve IV. Ordu'nun bütün imkânlarını bu uğurda seferber etmiştir⁴⁴. Bunun dışında Cemal Paşa, yıllardır devletle kavgalı olan Dürzileri kendi tarafına çekmeyi başarmıştır⁴⁵. Paşa bu hususu Hatıralar'ında şu cümlelerle ifade etmiştir: *Suriye'nin en cesur, en silahşor, en kolay ayaklanabilecek bir kavmini kendime düşman etmektense, onlarla bir anlaşma zemini bularak kendilerinden yararlanmaya çalışmak bence daha doğru idi*⁴⁶. Onun bu başarısında Dürzilerin ileri gelenlerinden Şekip Arslan'ın büyük rolü olmuştur. Bu yüzden Şekip Arslan, Cemal Paşa'nın adamı sıfatıyla çoğu Arap kabileleri tarafından şiddetle eleştirilmiştir⁴⁷. Ayrıca, Cemal Paşa Lübnan Marunilerine de son derece şefkatle yaklaşmış, 1915-16 yılları arasında baş gösteren kıtlık olayında onlar için elinden gelen bütün gayreti göstermiştir⁴⁸.

⁴¹ Erden, *a.g.e.*, s. 244; Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, ATAM Yay., Ankara 2004, s. 343-344. Mandelstam bu atamanın Enver, Talat ve Cemal Paşalar tarafından Hıristiyan halka karşı kasıtlı olarak gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Mandelstam, *a.g.e.*, s. 336-337.

⁴² Adivar, *Memoirs of...*, s. 389. Cemal Paşa bu yüzden, Hatıralar'ında Amerikan Sefiri Morgenthau ile Rus Sefiri Mandelstam'ın Suriye Hıristiyanlarına zulüm yapılıyor iddialarına şiddetle karşı çıkmıştır. Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), s. 262-263.

⁴³ Mesela Cemal Paşa Suriye'de Ermenilere karşı suikast hazırlıklarında olan iki İttihatçı arkadaşını hiç çekinmeden idam ettirmiştir. Adivar, *Memoirs of...*, s. 389. Falih Rıfkı Atay'ın ifadesine göre Cemal Paşa, Ermenilerin Suriye'de siyasal ve sosyal açıdan herhangi bir sakıncaya neden olmayacağını, aksine Arap milliyetçilik hareketlerine karşı güçlü bir tampon vazifesi göreceklerini düşünüyordu. Atay, *Zeytinadağı*, s. 65-66.

⁴⁴ Adivar, *Memoirs of...*, s. 389-406. Bu olay karşısında Ermeni kadınları, Cemal Paşa'nın kendilerine bir Hızır gibi yettiğini söylemişler ve boyunlarında onun resimlerini taşımışlardı. Adivar, *Memoirs of...*, s. 406-407.

⁴⁵ Atay, *Zeytinadağı*, s. 70.

⁴⁶ Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), s. 263-264. Cemal Paşa'nın bu konudaki başarısına en güzel örnek, Dürzilerin resmi müracaatlarını Suriye Vilayeti yerine, kendisinden sonra IV. Ordu Kumandanlığı'na getirilen Mersinli Cemal Paşa'ya yapmış olmalarını gösterebiliriz. Dönemin Dâhiliye Nazırı İsmail Canbulat, bu nedenle Suriye Vilayeti'ne bir uyarı yazısı göndermek zorunda kalmıştı. BOA, *DH.ŞFR*, 90/43, 90/180, 5/21 Ağustos 1334 (5/21 Ağustos 1918). Anlaşıldığı kadarıyla, Cemal Paşa'nın başarılı icraatlarının etkisi kendisinden sonra da devam etmiştir.

⁴⁷ Cleveleand, *a.g.e.*, s. 80-83. Ancak, Şekip Arslan kısa süre sonra Cemal Paşa'nın otoriter idare tarzından rahatsız olmuş ve ikilinin arası bozulmuştur. Emir Şekip Arslan, *Bir Arap Aydın Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*, (Çev: Selda-Ahmet Meydan), Çatı Yay., İstanbul 2005, s. 346-376.

⁴⁸ Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), s. 350-351.

e- Bölgedeki Ayrılkçılara Karşı Tutumu

Bölgenin bir Osmanlı toprağı olarak kalmasını arzulayan Cemal Paşa, Suriye'de başlayan Arap milliyetçilik hareketlerine öncelikle nasihat yoluyla engel olmaya çalışmıştır. Bütün çabalarına karşın olayların önü alınamayınca bu tür faaliyetler içerisinde olduğu tespit edilen yaklaşık 1000-2000 kişiyi aileleri ile birlikte Anadolu'ya sürgün etmiştir. Ayrıca Arap ihtilalcilerin önderlerinden oluşan 34 kişiyi, Ağustos 1915 ve 6 Mayıs 1916 tarihlerinde Şam ve Beyrut'ta idam ettirmiştir⁴⁹. Sertlik politikaları ve idamların Arap bağımsızlık hareketlerine katkısı günümüzde bile tartışma konusudur. Cemal Paşa'ya yakın isimlerden, El-Ubeydi, 1915 yılında İstanbul'da yapmış olduğu bir konuşmasında Arap milliyetçilik hareketlerine kalkışanları şu sert sözlerle eleştirmiştir.

Her nasılsa dâhili ve harici bazı alçak ve hainlerin entrikalarıyla Suriye ve Filistin ülkeleri olmak üzere damdan düşercesine ortada bir Türk-Arap meselesi çıkartılmıştı. Bazen hakikatin yanlış anlaşılmasına kurban edilmesi inkâr olunacak şeylerden değildir. Maatteessüf diyebilirim ki İslam ve İslamiyet düşmanlarının hayalindeki temennilerden başka bir şey olmayan o tehlikeli fikir az kaldı ki bazı küçük dimağlarda yerleşecek ve bu surette pek şanlı ve muhataralı bir hakikat yanlış anlaşılmasına kurban edilecekti. Ahmed Cemal Paşa Hazretleri bu perdeyi yırttılar. Cüz'i olarak haksız kabul edilen bir hükmün, külli olarak teşmil edilmemesi gerektiği felsefesini ortaya çıkartmakla hakikati güneş gibi tecelli ettirdiler. Fesuphanallah... İki kavmin birlikte iman ve takdis ettikleri bir ilahi kitabın nas-ı celili ile kardeş oldukları, hayatlarının yekdiğerine vâbeste olup ayrı ayrı yaşayamayacaklarının mantiki ve tarihi birçok makul ve özel delillerle sabit bulunduğu halde öyle kendi eliyle mezaristanını kazmak kabilinden tehlikeye atılmaları mantikin, hayat felsefesinin hangi safhasına tatbik olunabilir? Efendiler! Eşsiz zekâsıyla şöhret olan asil Arap kavmi böyle bir mantıksızlığı asla kabul etmeyecektir. Türk- Arap bu iki necip kavim kardeşler. Ve müfessit alçaklara, mel'un hainlere rağmen ebediyen kardeş yaşayacaklardır. Aralarında Cenâb-ı Hak tarafından akd olunan bu samimi kardeşliğe hiç bir lekenin sürülmek ihtimali mümkün değildir. Bunu Paşa-yı müşarünileyh (Cemal Paşa) bihakkın keşfetmişlerdir. Çanakkale Cephesi'nde kahraman mücahitlerimize beyan-ı teşekkürat zımında heyetimizin yüce Hilafet Merkezi İstanbul'u kemal-i samimiyet ve hulus ile ziyaret etmesi onun bu büyük düşüncesinin göstergesidir. Kahrolsun müfessit alçaklar, melun hainler! Yaşasın hakikatlerin kâşifi olan Ahmed Cemal Paşa hazretleri! Yaşasın samimi kardeş olan Türk ve Araplar!⁵⁰

f-Cemal Paşa'ya Övgü

Ali Fuad Erden, Suriye'de Cemal Paşa için kasideler yazıldığını ve neredeyse ilah düzeyine çıkarıldığını, bu üç yıllık süre zarfında Suriye halkının Cemal Paşa'ya karşı hiçbir itirazda bulunmadığını söylemiştir. Söz konusu kasidelerden bir tanesi şu şekildeydi: *Celâl-i*

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Artuç, *Cemal Paşa*, s. 298-305.

⁵⁰ El-Ubeydi, *a.g.e.*, s.104-106.

*Cemâl'in önünde müluk ve hükümdaran titrer ve cemâl-i Cemâl'in önünde şems ü kamer iğtirab eder*⁵¹.

El-Ubeydi'nin, 1915 yılında İstanbul ve Beyrut'ta yapmış olduğu konuşma metinlerini incelediğimizde Cemal Paşa'nın ve icraatlarının övülmesinden hoşlandığı kanaatine ulaşmaktayız. *Payitahtta Nutuklarım* başlığı altında yayınlanan kitapçığın kapağında: *İş bu risale Cemal Paşa'yı yüceltme amacı taşımaktadır. O hakikatzâde bir han, hakperverde bir kuvvettir, yegâne gayemiz teyid-i hak, keşf-i hakikattir* ifadeleri yer almaktadır. Kitapçığın ilerleyen bölümlerinde yer alan ve sadeleştirilmiş haliyle sunduğumuz şu ibareler de dikkat çekicidir: *Ahmed Cemal Paşa Hazretlerinin Suriye'de milletimizin iftiharî olan başarıları, amelinin ilim ve ihlâsa sahip olmasından ileri gelmektedir. Yaşasın! İnsan-ı kâmil sıfatına yaraşır ve binaenaleyh bütün İslâm milleti için medar-ı iftihar olan büyük kumandanımız Ahmed Cemal Paşa Hazretleri. Müşarünileyhin (Cemal Paşa'nın) Suriye'ye teşrifleriyle ol havalî kaptanını bulmuş gemiye benzedi. Ahali selamete ulaşmak lezzetini tatmış gibi canlandı. Suriye ve Filistin semalarında başka bir nur parladı. Başka bir ruh tecelli eyledi. Orduda rüzgârın merhameti altında geşt-ü güzâr eyleyen geçmiş zamanların yelkenli sefineleriyle bugünkü azametli (Yavuz) zırhlımız arasındaki fark kadar faaliyet peyda oldu. Zabitanda istikamet çalışkanlık, efratta ise sevinç işaretleri görülmeye başlandı. Hülâsa ordu hayatında görülen bu tecelli adeta damarlardaki gençlik kanının kaynamasına benzer. İlerleyen günlerde bu galeyân inkişaf ederek ahali ile askerlerde birer güzellik, diğer o yanda askerde cihada sevk olunmak arzusu, ahalide de aynı maksatla asker olmak... Cihad-ı Mukaddes'e asker olarak katılmak işte bu kadar sevdirilmiştir. II. Abdülhamit Dönemi'nin kötü alışkanlıklarından olarak askerlikten nefret etmek uğursuz âdetine rağmen İlim, amel ve ihlâslarıyla insan-ı kâmil dediğimiz Ahmed Cemal Paşa Hazretlerinin IV. Ordu muntkasındaki ıslahat ve güzel eserlerinin bir kısmıdır bu. Böyle bir karşılığının, tam bir senelik imar-iskân faaliyetinin hepsinin birkaç dakikalık hutbe ile zikir ve beyan etmek pek mümkün değildir. Ayrıca böyle bir iktidara da haiz değilim. Binaenaleyh ol bâbda arz olunan numuneler ile iktifa edip geçeyim... Suriye'deki çalışmaları ve icraatları nedeniyle iftiharla ve takdirle anılan IV. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Devletlü Ahmed Cemal Paşa Hazretleri, sema-yı hayatı o yıldızlarla kaplanmış kâmil insanların birincilerindendir. Ahmed Cemal Paşa Hazretlerinin Suriye'de milletimizin iftiharî olan başarıları, amelinin ilim ve ihlâsa sahip olmasından ileri gelmektedir. Yaşasın! İnsan-ı kâmil sıfatına yaraşır ve binaenaleyh bütün İslâm milleti için medar-ı iftihar olan büyük kumandanımız Ahmed Cemal Paşa Hazretleri*⁵².

Cemal Paşa'yı övmek amacıyla 1915 yılında Beyrut'ta yazılmış Vecibe-i Şükran başlıklı bir kasidede ise şu ifadeler yer almıştır:

Cemal menkıbetpirâ! Sezâ-yı hamd ü şükranısın,

Lisan-ı hâlik ve mahlûk ile takdise şayansın.

Bütün azim ve metanetle kemal-i hüsn-i niyetle,

Fedakârî-i mülk ve millet ve dine şitabânsın.

⁵¹ Erden, *a.g.e.*, s. 191-193.

⁵² El-Ubeydi, *a.g.e.*, s. 98-100.

Hilâl, pür celâlin kevkebi aks-i cebinindir,
Onun için hâvir-i Osmaniyana pertev eîşânsın.
Semâ-yı devleti yıldızlatın ezhâr-ı necdetle,
Yaşa! Sen bir dürr-i yekta-yı tac-ı Âli Osmansın.

Birer timsal icâz-ı hüdü elvâh-ı fitrattır,
Bu elvâh içre sen bir ayet-i uzma-i yezdânsın.
Birer yıldız gibi parlar senin akvâl ve efâlin,
Mükevkeb ufk-ı ulviyette sen de mâh-ı tabansın.

Tevâzu eyledikçe kadr ü câhın i'tilâ eyler,
Melek haslet, tecelligâh-ı lûtuf, feyz-i rahmansın.
Hakikatperver ve hak-gû halûk ve ma'delet-güster,
Mücessem şekl-i insanîde bir timsal-i vicdansın.

Çiçeklensin nihâlân-ı emel ezhâr-ı haşmetle,
Çemenzâr-ı amelde çünkü sen manend-i bâransın.
Karanlık, şanlı istikbalimiz bir ravza-i amâl,
Bu şanlı ravzada sen bir gül-i nevtâr ve handânsın.
Cihanın şark ve garbında siyaset mevc-zen-i deryâ,
Şuûn vapura benzer, sende bir mahir kaptansın.
Ümidin münhasır teyid-i din ve şer ve imana,
Anın içindir ki mahbub-ı kulub-ı ehl-i imansın.

Bütün İslâmiye'nin makes-i âmâlıdır seyfin,
Bu şimşir-i celâdetle o amâle nigejbânsın.
Sana Amr u Sinan'ın refref-i ervahı nâzırdır,
Mısır'da çırpınan bu refref-i tesrîre çesbânsın.
Kılıncın Ejder-i Musa yed-i yumnasıdır destin,
Füsunkarâne karşı mazhar-ı icâz-ı sübhânsın.
Sana Firavunlar, Hamânlar, Karunlar mağlup,
Birer şir-i besalet askerindir. Sen de bir mu'ciz kumandansın.

Yürü ehrâm! Kurtar minber-i mihrâp ve Kur'anı,
Ki seyfinle penâh-ı minber ve mihrap ve Kur'ansın.
Çanakkale, o dar'ül mu'cizât-ı harb-i dinide,
Hezimet eyleyen ada-yı nil'de kahra şayansın.
Orada çeşm-i fahri eyledik tenvir, sayende,
Hemen her menkâbetle bâis-i tenvir-i çeşmânsın⁵³.

g-Sultanlık Meselesi

Suriye idaresinde yaşanan olağanüstü değişiklikler Fransa, İngiltere ve Rusya'nın dikkatinden kaçmamış, Kasım 1915-Mart 1916 tarihleri arasında Cemal Paşa'yla ilgili yoğun tartışma ve yazışmalara sebebiyet vermiştir. İtilaf Devletleri, Cemal Paşa'nın gösterişli idaresini, İstanbul'daki bazı İttihat ve Terakki erkânıyla olan anlaşmazlıklarını, Almanlara karşı olumsuz düşüncelerini ve Ermenilere karşı iyi davranışlarını fırsat bilerek, Osmanlı Devleti'ni parçalamayı düşünmüşlerdi. Özellikle Rusya hizmetindeki bazı Ermeni ileri gelenleri, böyle bir durumda Cemal'i elde etmenin daha kolay olacağına inanmışlardı. Bu nedenle Cemal Paşa'nın Sultanlığı Meselesi olarak da bilinen bu projeyi ilk ortaya atanlar, Rusya'daki Ermeni lobisi olmuştur. Söz konusu projenin mimarlarından Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, 25 Aralık 1915'te İngiltere, Fransa ve İtalya Hükûmetleri'ne şu telgrafı göndermiştir:

İstanbul Ermeni çevrelerinden bildiriliyor ki, güya eğer devletler kendisine aşağıdaki şartları teklif edecek olursa, Cemal'i İstanbul Hükûmeti aleyhine açık bir ayaklanmaya meylettirmek için ümit vardır.

- 1)- Sultanın başkanlığı altında Suriye, Filistin, Irak, Arabistan, Kilikya ile Ermenistan ve Kürdistan muhtar eyaletlerinden mürekkep olacak olan Türkiye Asya'sının masuniyet ve bağımsızlığını devletler tekeffül ederler.
- 2)- Babadan büyük oğula veraset suretiyle geçmek üzere Sultan olarak Cemal Paşa'nın ilan edilmesi.
- 3)- Cemal Paşa, İstanbul Hükûmeti'ni ve Sultanı Almanların elinde esir ve binaenaleyh mülga sayarak bunlar aleyhine sefer açmayı taahhüt edecek.
- 4)- Onun İstanbul üzerine sefer açması halinde devletler onu silah, erzak, teçhizat ve topçu ile teçhiz edeceklerdir.
- 5)- Savaşın sonunda devletler, Cemal'e mali yardımda bulunacaklardır.
- 6)- Cemal, İstanbul'un ve Boğazların ziyanına razı olacak.
- 7)- Cemal, şimdiden itibaren Ermenileri kurtarmak ve savaşın sonuna kadar onları beslemek için tedbirler almayı üstlenir.

Sazanov, ayrıca şu fikirleri de ileri sürmüştür: Her türlü iç karışıklıklar yalnız ve ancak Türkiye'nin gücünü azaltır ve bize yarar. Dolayısıyla, bize sadık Ermeniler vasıtasıyla Cemal ile

⁵³ El-Ubeydi, *a.g.e.*, s.75-77.

gizli görüşmelere girilmelidir. Eğer Cemal, Almanları kovmağa ve İstanbul Hükûmeti'ni devirmeğe muvaffak olmasa dahi, Osmanlı İmparatorluğu'nda fesat ve karışıklık çıkarılması bile bizim için faydasız değildir.

Sazanov'un bu önerileri, yalnızca İtalya tarafından kabul görmüştür. İngiltere ve Fransa, projenin çıkarlarına uygun olmadığını öne sürerek, Rusya'ya karşı çıkmışlardır. Buna karşılık, İngiliz ve Rus belgelerinde ima yoluyla dahi olsa Cemal Paşa'nın ağzından çıkmış bir tek söz bile bulunamamıştır. Ayrıca, Cemal Paşa'nın ne Hatıralar'ında ne de ulaşabildiğimiz yazılı belgelerinde, Sultanlık Meselesi'yle alakalı en ufak bir ipucuna dahi rastlayamadık. Başta Bayur olmak üzere, araştırmacıların tamamı da bu görüş üzerinde hem fikirdirler. Meseleye farklı bir açıdan bakan Almanya'nın Şam Konsolosu Loytved Hardegg'e göre: Cemal Paşa ateşli ve samimi bir vatanseverdir. İhtilalci ve ihtirashlı bir karaktere sahiptir. Ancak onun ihtilalciliği Osmanlı Devleti'nin geleceği ile sınırlıdır. Cemal Paşa asla İstanbul'a karşı başkaldırmaz. Dolayısıyla Cemal Paşa'ya atfedilen sultanlık iddiaları tamamen gerçek dışıdır. Zira, daha önceki bölümlerde dile getirdiğimiz gibi, bir Türk milliyetçisi ve İttihatçı olan Cemal Paşa'nın böylesine bir ihanetin içerisinde olması, kendisini ve savunduğu davayı tamamıyla inkar etmesi anlamına gelirdi. Nitekim Cemal Paşa, 1915 yılında II. Kanal Seferi öncesi İstanbul'da yapmış olduğu bir konuşmasında bu tespitlerimizi haklı çıkartıncasına; İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne övgüler yağdırmış, İttihatçıların içeride II. Meşrutiyet'i ilan ettirerek çökmekte olan Osmanlı Devleti'ni yeniden ayağa kaldırdığını, dışarıda İttihad-ı İslâm sayesinde bütün Müslümanların bağımsızlıklarını kazanmalarına yardımcı olacağı fikrini savunmuştur. Konuşmalarını ayet ve hadislerle süsleyen Cemal Paşa daha da ileriye giderek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni emperyalistlere karşı Allah'ın bir lûtfu olarak görmüş, İslâm Dünyası'nın yegâne kurtarıcısı olduğunu iddia etmiş ve bir Müslüman olarak hizmetleri için teşekkür etmiştir⁵⁴.

h-İaşe Meselesi

Savaş şartları nedeniyle 1915 yılı içerisinde zahire fiyatlarında fahiş bir artış gözlenmişti. Bölgenin zahire ihtiyacı güçlülkle Suriye'den karşılanabilmekteydi. Nisan ayı içerisinde yaşanan çekirge felaketi durumu daha da zorlaştırmış ve halkın açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına yol açmıştı. Ertesi yıl salgın hastalıklardaki artış nedeniyle durum daha da kötüleşmişti. Beyrut ve Cebel-i Lübnan'da dört yüz bini aşkın insan için iaşe sorunu had safhaya ulaşmış, bu yüzden dış yardım kaçınılmaz olmuştu. Bu sıralarda İstanbul'da da aynı sıkıntılar baş göstermişti. Bu nedenle Cemal Paşa, Talat Bey'in başkanlığında kurulan iaşe teşkilatından 250.000 Lira yardım ve ordu bütçesinden birkaç bin Lira'lık sermaye ile Kudüs, Kerek, Havran, Şam ve Hama Sancakları'nın mahsulatını satın alarak, halkı karaborsacıların elinden kurtarmak istemiştir. Cemal Paşa, iaşe meselesinde din farkı gözetmemiş, bölgedeki bütün vatandaşlara eşit derecede yardım etmeye çalışmıştır. Bu arada Hıristiyan ahalinin kasten aç bırakıldığına dair haberlere ise, şiddetle karşı çıkmıştır⁵⁵.

Bu arada, 1917 yılı baharında, Suriye'de, Osmanlı kâğıt parasının değerini kaybettiğine dair dedikodular yayılmaya başlamış, ahali de satacağı mahsulatının madeni parayla ödenmesini talep etmişti. Oldukça öfkelenen Cemal Paşa 11 Nisan'da Adana, Suriye, Halep, Beyrut

⁵⁴ Artuç, *a.g.e.*, s. 264-268.

⁵⁵ Elie Kedouire de Cemal Paşa'yı doğrulayarak, savaş şartları içerisinde böyle durumların yaşanmasının doğal olduğunu söylemiş ve onun Suriye'de yaşanan kıtlığa karşı mücadele ettiğini belirtmiştir. Elie Kedouire, *England and The Middle East (The Destruction of The Ottoman Empire)*, London 1987, s. 63-64.

Vilayetleri ile Kudüs ve Lübnan Mutasarrıflıklarına hitaben bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname; Osmanlı kâğıt parasının Almanya hatta Fransa'da bile muteber olduğu, bu durumun ihtikârdan ileri geldiği, kâğıt para ile altın para arasında bir fark olmadığı belirtildikten sonra, 15 Mayıs 1917 tarihine kadar bu fark kaldırılmazsa yukarıda zikredilen Vali ve Mutasarrıflar ile tüm banka direktörleri, büyük tüccar ve esnafların kura usulüyle Anadolu ve Rumeli'ye teb'id edileceği belirtilmiştir. Fakat, sürenin dolmasına iki gün kala Dahiliye Nazırı Talat Bey'den Cemal Paşa'ya bir uyarı telgrafi gelmiştir. Talat Bey bu telgrafında; hadiseleri Cavid Bey'den öğrendiğini, beyanname yer alan teb'id maddesinin Hükümet programına ve Kanun-ı Esâsi'ye aykırı olduğunu, ayrıca hem millet, hem de müttefik devletler nezdinde itibarlarının korunması için bir an evvel bu beyannamenin hükümsüzlüğünün ilan edilmesini istemiştir.

Ancak bu sıralarda ortaya çıkan Şerif Hüseyin İsyanı, onun bu çalışmalarını sekteye uğratmıştır. Cemal Paşa, halkın açıklıktan telef olmasını engellemek için Maruni Patriği vasıtasıyla Papa ve Amerikan Üniversitesi Müdürü vasıtasıyla da Amerikan Başkanı Wilson nezdinde iâşe ve tıbbi yardım gönderilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Fakat bu girişimlerden bir sonuç alamamıştır. İtilaf Devletleri İskenderiye'ye gelen yardımların ordu için kullanılacağını öne sürerek, buna izin vermemişlerdir. Cemal Paşa'nın yoğun çabalarına karşın, İtilaf Devletleri'nin ambargosu devam etmiştir. Sonuçta, Cebel-i Lübnan ve Beyrut'ta pek çok insan açıklıktan ölmüştür. Cemal Paşa, Amerikan Sefiri Morgenthau ve Rus Sefiri Mandelstam tarafından olayların tek suçlusu olarak gösterilmiştir. Ancak Paşa, Hatıralar'ında bu iddiaları tamamen yalanlamış ve gerçek sorumluların Şerif Hüseyin ile ambargoyu kaldırmayan İtilaf Devletleri olduğunu iddia etmiştir⁵⁶.

1-Yıldırım Ordular Grubu Meselesi ve Suriye'den Ayrılışı

İkinci Gazze Savaşı'nın ardından Bağdat'ın geri alınması gündeme gelmişti. Bu fikir, bölgedeki nüfuzunu İngiltere'ye kaptırmak istemeyen Almanya tarafından destekleniyordu. Oysa Cemal Paşa, Filistin tehlikede oldukça Bağdat üzerine yapılacak bir harekâtın yanlış olacağı kanaatindeydi. Ne var ki Enver Paşa, Almanya'dan alınacak yardımın tehlikeye düşmemesi adına Bağdat harekâtının yanında yer almıştır. Ancak bu olay, Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın arasının açılmasına neden olmuştur. Oldukça öfkelenen Cemal Paşa: Onun hiçbir vakit bir kıtaya komuta etmemiş olmaması ve bu sebepten kıtaatın ihtiyaçları ve ahval-i ruhiyesi hakkında hiçbir bilgisi olmaması bir felakettir... Nereye saldırdı ise muvaffakiyetsizlikle neticelenmiştir. Kafkasya'daki her iki taarruz cinayetti. Kıtalar açıklıktan öldürülmüştür. Hakikaten Bağdat'a karşı taarruz yapılacaksa bu da felaketle neticelenecektir. Çünkü, menzil hizmetlerinin durumu ciddiye alınmamaktadır. Beni tamamen ikinci bir ihtilâl yapmağa tahrik ediyorlar! Sözleriyle tepkisini dile getirmiştir⁵⁷.

İkili arasındaki bu gerginlik devam ederken Enver Paşa, Mayıs ayı içerisinde Cemal Paşa'ya bir telgraf göndererek eski Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'ın birkaç ay sonra bölgeye bir inceleme gezisi yapacağından dolayı gerekli kolaylığın sağlanmasını rica etmiştir. Yaklaşık bir ay sonra da teftiş amacıyla Filistin Cephesi'ne gelmiştir. Enver Paşa, teftiş

⁵⁶ Artuç, *a.g.e.*, s. 270-272.

⁵⁷ Nevzat Artuç-Kansu Ekici, "Yıldırım Ordular Meselesi: Enver, Cemal ve Mustafa Kemal Paşaların Tutumu", (Kansu Ekici ile birlikte), *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Atatürk'ün 125. Doğum Yılı Anısına*, Sa.14, Yıl: 2006, s. 150; Artuç, *a.g.e.*, s. 249-250; Kress von Kressentein, *a.g.e.*, s. 162.

sırasında Cemal Paşa'ya Bağdat'ı geri almak için II. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa kumandasında bir ordu teşkil etmek ve bu orduyla Halil Paşa kumandasındaki VI. Ordu'yu Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı adı altında birleştirmek niyetinde olduğunu söylemiştir. Daha sonra Kafkas Orduları Kumandanı Hasan İzzet Paşa ile II. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'yı da çağırarak Halep'te bir toplantı düzenlemiştir. Enver Paşa söz konusu toplantıda, Bağdat harekâtından geri dönüş olamayacağını ve Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı'na Falkenhayn'nın tayin edileceğini kesin bir ifadeyle dile getirmiştir. Bu karara itiraz eden Cemal Paşa, istifa etmek istemiş, ancak Hasan İzzet Paşa'nın yoğun çabaları sonucunda bu kararından vazgeçirilmiştir. Von Kressentein'a göre Cemal Paşa, IV. Ordu'dan istifa ederek İstanbul'a dönmek ve Enver Paşa'yla mücadelesine devam etmek niyetindeydi. Bu arada şu hususu belirtmekte fayda vardır. Cemal Paşa, her ne kadar istifa kararından vazgeçirildiyse de artık Suriye'de daha fazla kalamayacağını farkındaydı. Türk Tarih Kurumu Kazım Orbay Arşivi'nden elde ettiğimiz bir belgeye göre Paşa, ailesini İstanbul'a göndermek için, 24 ve 29 Haziran 1917 tarihlerinde peş peşe iki telgraf göndermişti. Söz konusu telgrafların, Enver Paşa'nın Halep toplantısını müteakip İstanbul'a dönmesinden hemen sonra yazıldığını dikkate alacak olursak, Cemal Paşa'nın istifa konusunda oldukça ciddi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz⁵⁸.

Cemal Paşa'nın Bağdat harekâtına muhalefeti, Almanya'yı endişelendirmişti. Bu sebeple Enver Paşa ile yapılan görüşmelerden sonra Cemal Paşa'nın Almanya gezisine çıkarılması ve yokluğunda Yıldırım Ordular Grubu Meselesi'nin halledilmesine karar verilmiştir. Gelişmelerden habersiz olan Cemal Paşa, 29 Temmuz 1917'de Enver Paşa'ya, IV. Ordu'nun ihtiyaçlarıyla ilgili dört maddelik bir telgraf göndermiş ve bunları temin etmek için İstanbul'a gelmek istediğini bildirmişti. Bu durum, Cemal Paşa'nın Almanya gezisine çıkarılması için kaçırılmayacak bir fırsattı. Bu nedenle Enver Paşa, bir yandan Cemal Paşa'yla görüşerek İstanbul'a derhal gelmesini söylemiş, diğer taraftan da Alman yetkilileriyle irtibata geçerek ziyaret işinin bir an önce halledilmesini istemiştir. Enver Paşa'nın bu girişimleri sonucu Cemal Paşa İstanbul'a geldikten birkaç hafta sonra, Almanya İmparatoru'nun özel isteğiyle resmen Almanya'ya davet edilmiş, 25 Ağustos 1917 tarihli İrade ile Almanya'ya hareket etmiştir. Onun Almanya'ya gitmesinin ardından hiç vakit geçirmeden çalışmalara başlayan Enver Paşa, 2 Eylül'de Almanya'da bulunan Cemal Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafla Falkenhayn'ın Filistin ile ilgili taarruz planının kabul edildiğini bildirmiştir. Cemal Paşa, Alman askeri makamlarına bu kararın yanlışlığını anlatmaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır⁵⁹.

Cemal Paşa yaklaşık üç hafta kadar süren Almanya ziyaretini tamamladıktan sonra Eylül ayı ortalarında İstanbul'a dönebilmiştir. Bu sırada Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı'na atanmış olan Falkenhayn ile VII. Ordu Kumandanlığı'na tayin edilen Mustafa Kemal Paşa arasında bir yetki tartışması yaşanmaktaydı. Falkenhayn'ın kendisine tahsis edilen bölge içindeki Arap işlerine müdahale etmesini kabullenemeyen Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül'de Başkumandan Vekili Enver Paşa, IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa ve Sadrazam Talat Paşa'ya hitaben beş maddelik oldukça sert bir rapor göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa söz konusu raporunda, Falkenhayn ve Yıldırım Ordular Grubu Meselesi'nden duyduğu rahatsızlığı gerekçeleriyle açıklamaya çalışmıştır. Raporun en ilginç noktası, IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın saf dışı edilerek, bütün savaş yetkilerinin Falkenhayn'da toplanmasının yanlış

⁵⁸ Artuç, *a.g.e.*, s. 250-251.

⁵⁹ Artuç, *a.g.e.*, s. 252-253.

olduğunun vurgulanmasıydı. Raporun beşinci maddesinde ise, eğer Falkenhayn'ın Sina'daki çarpışmaları yönetmesi isteniyorsa, bunun bir Türk kumandanı (Muhtemelen Cemal Paşa) yönetimi altında olması zaruri görülüyordu. Buradan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa, Falkenhayn'ın yetkilerinin kısıtlanmasını ve Cemal Paşa'nın emri altında çalıştırılmasını arzu etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 24 Eylül'de Enver ve Cemal Paşalara hitaben hazırlanmış olduğu dört maddelik zeyl raporunda daha da ileri giderek, Falkenhayn'ın Sina Cephesi'nde asla vazife alamayacağını, aksi takdirde istifa edeceğini söylemiştir. Buna karşılık Enver Paşa, 2 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'nın her iki raporuna birden, Falkenhayn'a itimat edilmesi yönünde bir cevap vermekle yetinmiş, ayrıca IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'yı her iki komutan arasında arabuluculuk vazifesiyle görevlendirmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken, 27 Eylül 1917 tarihli bir emirle IV. Ordu lağvedilmiş, yerine Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı adı altında yeni bir ordu kurulmuştur. Bu sıralarda henüz İstanbul'dan ayrılmamış olan Cemal Paşa, aynı gün bu yeni ordunun kumandanlığına tayin edilmiş ve Hicaz, Asir ve Yemen Cepheleleri de kendisine bağlanmıştır⁶⁰.

Arabulucu rolüyle, Ekim başlarında Halep'e gelen Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile Falkenhayn meselesini uzun uzadıya görüşmüştür. Bu görüşmede Cemal Paşa, Falkenhayn'ın gelmesiyle Suriye'deki otoritesinin sona ereceğini söylemiş, Mustafa Kemal Paşa da Falkenhayn'ın emri altında çalışmasının mümkün olamayacağını kesin bir dille ifade etmiştir. Neticede her iki Paşa, bu mesele üzerinde ortak hareket edilmesi yönünde bir karara varmışlardır. Alınan karara istinaden Mustafa Kemal Paşa, durumun düzelmemesini gerekçe göstererek istifa etmiş ve hemen ardından İstanbul'a dönmüştür. Aynı karar gereği Cemal Paşa da istifa edecekken, o tarihlerde Şam'da bir ziyarette bulunan Enver Paşa ile Azmi, Tahsin ve Bedri Beylerin yoğun ısrarları sonucu yine bu karardan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın Cemal Paşa'ya güvenmesine neden olmuştur⁶¹.

Cemal Paşa her ne kadar istifa etmediyse de, gerek Yıldırım Ordular Grubu Meselesi ve gerekse IV. Ordu'nun lağvedilmesi nedeniyle oldukça sıkıntılı günler geçirmekteydi. Oluşan bu yeni durum, Cemal Paşa'nın Suriye'deki konumunu neredeyse anlamsız hale getirmişti. O, bu konudaki rahatsızlığını Enver Paşa'ya şu cümlelerle ifade etmeye çalışmıştır: *Eğer, Suriye'de iyi bir yönetim isterseniz ya ben, ya Falkenhayn! İkimizden birinin buradan geri alınması ve bütün işlerin yalnız bir kumanda altında birleştirilmesi gerekir*⁶². Enver Paşa, bu durumun farkında olmasına rağmen, Almanya'dan beklenen askeri ve mali yardımın kesintiye uğramaması düşüncesiyle, Cemal Paşa'ya gereken desteği sağlayamamıştı. Buna karşın Cemal Paşa, meselenin başından itibaren rahatsızlığını defalarca dile getirmiş ve hatta birkaç defa istifa teşebbüsünde bile bulunmuştu. Ancak, gerek şartların elverişli olmaması, gerekse Enver Paşa ve yakın arkadaşlarının ısrarı, onu bu karardan vazgeçirmişti. Fakat Cemal Paşa, 20 ve 23 Kasım tarihli telgraflarında işaret ettiği üzere, daha fazla dayanamamış ve Suriye'den kesin olarak ayrılmaya karar vermiştir. Onun her iki telgrafında da dikkatimizi çeken bazı hususlar bulunmaktadır. İlk husus, kendisinden sonra Suriye'deki idari yapılanmanın nasıl olması gerektiği; ikinci husus ise, mevcut görevinden istifa etmeyip, beş ay müddetle izinli olarak İstanbul'a dönmesinin sağlanmasıydı. Böylece ihtiyaç duyulması halinde, büyük bir ihtimalle

⁶⁰ Artuç- Ekici, *a.g.m.*, s. 152-153; Artuç, *a.g.e.*, s. 2253-254; Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/3, s. 409-413.

⁶¹ Artuç, *a.g.e.*, s. 255; Cemal Paşa, *a.g.e.*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), s. 236-237.

⁶² Artuç, *a.g.e.*, s. 256.

Yıldırım Ordular Grubu konusu halledildikten sonra, Suriye'ye yeniden dönebilecekti. Nitekim Paşa bu fikrini, 20 ve 23 Kasım 1917 tarihli telgraflarında açıkça dile getirmişti⁶³.

Cemal Paşa'nın Suriye'den ayrılmasıyla ilgili bardağı taşıran son damla, 9 Aralık 1917'de Kudüs'ün düşmesi olmuştur. Cemal Paşa bu hususta bütün sorumluluğun yanlış askeri harekât planları uygulayarak orduyu zaafa uğratan Falkenhayn'a ait olduğunu iddia etmiştir. Bu düşüncelerini Enver Paşa'ya göndermiş olduğu 11 Aralık 1917 tarihli telgrafında bizzat dile getirmiştir⁶⁴. Söz konusu telgrafın ardından Cemal Paşa, Kasım ayında Enver Paşa ile kararlaştırdıkları plan gereğince, Kudüs'ün düşmesini bahane ederek, 12 Aralık 1917'de Suriye'den ayrılmıştır. Ayrılış haberini Falkenhayn'a ancak, 29 Aralık tarihli bir telgrafla bildirmiştir. Falkenhayn, bu telgraftan dolayı Cemal Paşa'ya teşekkür etmiş ve... Zaten müşterek hareket edemiyorduk! Sözleriyle memnuniyetini gizlememiştir. Cemal Paşa İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra, 2 Ocak 1918'de Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı lağvedilerek IV. Ordu yeniden kurulmuştur. Mersinli Cemal Paşa, Cemal Paşa'nın, 20 Kasım 1917 tarihli telgrafında işaret ettiği üzere, IV. Ordu Kumandanlığı'na getirilmiştir. Bölgedeki en büyük rakibi Cemal Paşa'dan kurtulan Falkenhayn ise, bu yeni durum karşısında oldukça mutlu olmuştur. Ancak, onun bu mutluluğu fazla uzun sürmemiştir. Falkenhayn, Kudüs'ün düşüşü ve bölgedeki Türk komutanlarıyla geçinememesi gibi olaylar gerekçe gösterilerek, 25 Şubat 1918'de görevinden alınmış ve yerine bir başka Alman Liman von Sanders getirilmiştir. Ne var ki, komuta kademesindeki bu değişiklik de Filistin cephesindeki kötü gidişatı durduramamıştır. Ekim ayı içerisinde İngiliz kuvvetleri bölgeye tamamen hâkim olmuşlardır⁶⁵.

SONUÇ

Suriye, Birinci Dünya Savaşı boyunca Ortadoğu'da yaşanan baş döndürücü gelişmelerin adeta merkezi olmuştur. Henüz savaş başlamadan önce bölgede baş gösteren otorite boşluğu, İttihat ve Terakki yönetimini farklı arayışlara yöneltmiştir. Bölgenin bir Osmanlı toprağı olarak kalmasında kararlı olan İttihatçılar, merkezîyetçi yönetim anlayışı çerçevesinde Cemal Paşa gibi güçlü bir kişiliği planlı olarak bölgeye göndermişlerdir. Nitekim Cemal Paşa IV. Ordu Kumandanı olarak Suriye'ye geldikten kısa bir süre sonra otorite boşluğunu doldurmuştur. Cemal Paşa, her ne kadar tartışmalı siyasi ve askeri kararlara imza atmış olsa da bölgede emperyalist güçlere karşı mücadelede kararlı bir tutum sergilemiştir. Bu doğrultuda yeni okullar açtırmış, imar-iskân faaliyetleri ile bölgenin mamur hale getirilmesini sağlamış ve nihayet Alman arkeologlar yardımıyla bölgedeki tarihi ve kültürel zenginliğini ortaya çıkartmıştır. Suriye Vilayeti dâhilindeki Ermeni, Dürzi ve Maruni vatandaşlarla oldukça iyi geçinmiştir. Arap milliyetçiliği yapanlara karşı önce ikazlarda bulunmuş ama yeterli olmayınca sertlik politikalarına başvurmuştur. 1915 Sevk ve İskân Kanunu'na tabi tutulan Ermenilerin bölgede istihdam edilmelerini sağlaması ve her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için göstermiş olduğu azami çabalar her türlü övgünün üzerindedir. Bu tarihi gerçek Ermeni soykırım iddialarını çürütecek kadar büyük önem arz etmektedir.

Cemal Paşa'nın olağanüstü faaliyetleri ve otoriter idare tarzı emperyalist devletlerin de dikkatinden kaçmamıştır. Cemal Paşa'yı kendi emellerine alet etmek amacıyla bir sultanlık

⁶³ Artuç, *a.g.e.*, s. 258.

⁶⁴ Cemal Paşa, *a.g.e.*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), s. 244-245; Artuç, *a.g.e.*, s. 259.

⁶⁵ Cemal Paşa, *a.g.e.*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), s. 243; Artuç, *a.g.e.*, s. 260-261.

meselesi peyda ederek bölgeyi Osmanlı Devleti'nden kopartmak istemişlerdir. Cemal Paşa kendi bilgisi dışında gelişen bu hadiselerden haberdar olmamıştır. Cemal Paşa'nın bölgedeki ağırlığı Almanya'yı da rahatsız etmiştir. Nihayet Yıldırım Ordular Meselesi bahane edilerek Cemal Paşa'nın Suriye'deki yönetimi sona erdirilmiştir. Onun bölgeden ayrılışı ile beraber bölgedeki çözülme hızlanmıştır. Cemal Paşa Ortadoğu'nun Osmanlı toprağı olarak kalmasını arzu etmiştir. Bu uğurda insanüstü bir çaba ile bölgede yaşanan otorite boşluğunu gidermiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı, onun bütün çabalarını boşa çıkartmıştır.

KAYNAKLAR

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

AMTZ(05), 27/35,

DH.ŞFR, 90/43, 90/180, 5/21

GENELKURMAY ATASE ARŞİVİ

533/ 2082, 168/730,

GAZETELER

Vakit, İkdam.

ARAŞTIRMA İNCELEME VE HATIRALAR

Adivar, Halide Edip. *Memoirs of Halide Edip*, London 1926.

Ahmet Rasim, "Cemal Paşa ile Şam'da", *İkdam*, 9116, 2 Ağustos 1922.

Ahmet Şerif, *Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'da Tanin*, (Yayına Haz. Çetin Börekçi), C. II, TTK Yay., Ankara 1999.

Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C. I, Nehir Yay., İstanbul 1991

Arslan, Emir Şekip. *Bir Arap Aydın Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*, (Çev: Selda-Ahmet Meydan), Çatı Yay., İstanbul 2005.

Artuç, Nevzat. Cemal Paşa, TTK Yay., Ankara 2008.

_____, "Yıldırım Ordular Meselesi: Enver, Cemal ve Mustafa Kemal Paşaların Tutumu", (Kansu Ekici ile birlikte), *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Atatürk'ün 125. Doğum Yılı Anısına*, Sa.14, Yıl: 2006, s. 145–160.

Atay, Falih Rıfki. *Zeytindağı*, İstanbul 1981

_____, *Çankaya*, İstanbul 1998.

Bayur, Y. Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Birgen, Muhittin. *İttihat ve Terakki'de On Sene*, (Haz. Zeki Arıkan), C. I, Kitap Yay., İstanbul 2006.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2001.

_____, *Suriye, Filistin ve Batı Arabistan Eski Eserleri*, (Yayına Haz. Nevzat Artuç), Anı Yayıncılık., Ankara 2012.

- Cleveland, William I. Batı'ya Karşı İslam Emir Şekip Arslan'ın Mücadelesi, (Çev: Selahattin Ayaz), İstanbul 1991.
- Çiçek, M. Talha. *Cemal Pasha's Governorate in Syria 1914-1917*, (Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 2012.
- _____, *War and State Formation in Syria: Cemal Pasha's Governorate During World War I*, Routledge Publisher New York 2014.
- Dördüncü Ordu Kumandanlığı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri. Âliye Divân-ı Harbi Örfisi*, (Yayına Haz. Ayşe H. Aydın), Arba Yay., İstanbul 1993.
- El-Ubeydi, Es-Seyyid Muhammed. *Cemal Paşayı Övme Amacıyla Yazılmış Bir Risale: Payitahtta Nutuklarım*, Kronik yay., İstanbul 2018.
- Erden, Ali Fuad. *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, İstanbul 1954.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, (Yayına Haz. İsmail Kara), Dergâh Yay., İstanbul 2000.
- Kayalı, Hasan. *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev. Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998.
- Kedouire, Elie. *England and The Middle East (The Destruction of The Ottoman Empire)*, London 1987.
- Konukçu, Enver. *Erzurum'da Kars Kapı Şehitliğindeki İki Mezar Hafız Hakkı ve Cemal Paşalar 1915,1922*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 2010.
- Kressentein, Kress von. *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, (Çev: M. Besim Özalpsan), Askeri Matbaa, İstanbul 1943.
- Kuran, A. Bedevi. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1956.
- Mandelstam, Andre. *Le Sort de l'Empire Ottoman*, Paris 1917.
- Simavi, Lütfi. *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*, (Editör: Ahmet Seyrek), Pegasus Yay., İstanbul 2006.
- Umar, Ömer Osman. *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, ATAM Yay., Ankara 2004.
- Weber, Frank G. *Eagles On The Crescent Germany, Austria and The Diplomacy of Turkish Alliance (1914-1918)*, New York 1970.